

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2017

ARAŞTIRMA

William James'te Hakikat Problemi¹

Ömer Faruk Erdem

Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi A. K. İlahiyat Fakültesi

Din Felsefesi Ana bilim dalı Öğretim Üyesi

omferdem@hotmail.com

Geliş Tarihi: 06.12.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 27.12.2017

Öz

Hakikat kavramı felsefenin ana meselelerinden biri olan epistemolojinin üzerinde durduğu en temel konulardan biridir. Pragmatizm ve bu akımın en önemli temsilcilerinden biri olan William James'in ortaya koymuş olduğu hakikat düşüncesi, felsefe tarihi sürecinde ortaya konan hakikat teorilerine orijinal bir katkı sağlamıştır. James'e kadar olan dönemde hakikat bulunmayı bekleyen bir maden gibi keşfedilmeyi bekliyor ve bir yerlerde mevcuttur diyenler olduğu gibi, hakikat diye bir şey yoktur ve asla ulaşılamaz diyenler de olmuştur. James'in bu sürece getirdiği yenilik ise hakikat ne bulunmayı bekleyen bir maden gibidir, ne de ulaşılmaz bir şeydir anlayışıdır. Ona göre hakikat, tecrübi hayatın içerisinde, dinamik bir süreçtir ve insanların ihtiyacına göre icat edilir.

Anahtar kelimeler: James, Epistemoloji, Pragmatizm, Hakikat, Gerçeklik

The Problem of Truth According to William James

The concept of truth is one of the most fundamental issues that epistemology examines and emphasizes. Pragmatism and the truth revealed by William James, one of the most important representatives of this movement, made an original contribution to the theories of truth that were put forward in the history of philosophical history. Until James, there are those who advocate that there is no such thing as truth and that there is no place for it to be discovered where as there are those who say that truth is somewhere waiting to be discovered like a mine. The innovation that James brings to this process is the understanding that truth is neither like a mine waiting to be discovered nor is it inaccessible. According to him, truth is a dynamic process within the experiential life and invented according to the needs of the people.

Keywords: James, Epistemology, Pragmatism, Truth, Reality

Atıf

Erdem, Ömer Faruk, "William James'te Hakikat Problemi", *Marife*, 17/2 (2017): 209-235.

¹ Bu makale Ömer Faruk Erdem tarafından hazırlanmış "William James'te Dini Tecrübe ve Epistemolojik Değeri" adlı basılmamış doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Felsefenin temel problemlerini varlık, bilgi ve değer olmak üzere üç temel başlıkta özetlemek mümkündür. Bu üç ana problemten biri olan bilgi meselesinin ele alındığı felsefe dalına Epistemoloji veya Bilgi Felsefesi denilmektedir. İngilizce’de epistemology, Fransızca’da épistémologie, Almanca’da ise epistemologie, terimleriyle ifade edilen epistemoloji kavramı, günümüzde aynı zamanda gnoseoloji terimiyle de ifade edilmektedir.²

“Epistemoloji” terimi, Eski Yunancada “bilgi” ile “bilim” anlamına gelen episteme/gnosis sözcükleri ile “öğreti”, “açıklama”, “temellendirme” anlamlarına gelen logos’tan “bilgi bilim”i anlamında bileşik bir terim olarak türetilmiştir.³

Buna göre epistemoloji, insan aklının doğası, duyular ile algının yeri, gerçek bilgi ile bilgi sanılanı neyin ayırdığı gibi konular doğrultusunda bilginin doğasını, kaynağı ile kökenini, bilgi savlarının geçerlilikleri ile sınırlarını, bütün yönleri ve öğeleriyle birlikte bilme süreci ile bilginin özünü soruşturan; bilginin olanaklılığını, geçerliliği ve doğruluğu ile koşulları ve türlerini ele alıp inanç, kuşku, kesinlik gibi kavramlarla ilişkisini tartışan; nelerin bilgi nesnesi olarak kabul edilebileceğini belirlemeye çalışan; tüm yönleriyle bilginin değerini araştırıp bilen ve bilinen arasındaki ilişkiyi irdeleyen felsefe dalıdır.⁴ Daha öz bir tanımla epistemoloji, bilgi yeteneklerini kavramaya ve bilgi imkânlarını yoklamaya çalışır.⁵

İlkçağdan bu yana bilgi meselesi ele alınmış olmasına rağmen bağımsız bir disiplin olarak sistematik bir şekilde ele alınması ancak XVII. ve XVIII. yüzyılda J. Locke, Descartes, Leibniz, D. Hume ve Kant gibi filozofların çalışmalarıyla gerçekleşebilmiştir.⁶

1. Hakikat (Doğruluk)

Bizim epistemolojik anlamda kullanmış olduğumuz “Hakikat” kavramı İngilizce’de “Truth” kelimesinin karşılığıdır. “Truth” aynı zamanda “Doğruluk” kelimesinin de karşılığı olarak kullanılmaktadır. Genellikle bu kavramlar hakkında yazılan kitaplar tercüme edilirken “hakikat” ve “doğruluk” kelimelerinden bir tanesi tercih edilerek o şekilde devam edilir. Bilgi felsefesinin konusu olan “hakikat” kelimesi aynı zamanda “doğruluk” olarak da kullanılabilir. Bu iki kelime

² Uzun, Erkan – Uzun, Serkan, *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 2002, s. 218; Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 307; Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2004, s. 63.

³ Epistemoloji için Bk. Bolay, S. Hayri, *Felsefeye Giriş*, Ankara, 2004, s. 61-79; Randall, John Herman-Buchler, Justus, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan, İzmir, 1982, s. 55-77; Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Ankara, 1999, s. 27-56; Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 2007, s. 11-32, 145-165; Pears, David, *Bilgi Nedir*, çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara 2004, s. 13 vd.; Özlem, Doğan, *Günümüz Felsefe Disiplinleri*, İstanbul 1997, s. 163-179, 181-199; Moser (ed), Paul K., *Bilgi Kuramı*, The Oxford Handbook of Epistemology, New York, 2002; Dancy, Jonathan, *Introduction to Contemporary Epistemology*, Burkinghamshire 1991.

⁴ Uzun, E.- Uzun, S., *Felsefe Sözlüğü*, s. 219.

⁵ Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, İstanbul 1986, s. 42.

⁶ Erdem, Hüsamuddin, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya, 2009, s. 54; *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Cornwell 2000, s. 246-249.

eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak yine bazı tercümelere karşımıza "truth" kelimesinin anlamı olarak "gerçeklik" sözcüğü çıkmaktadır. Ancak "hakikat" ve "doğruluk" kelimesinin epistemolojiye dair bir kavram, "gerçeklik" kelimesini ise ontolojiye dair kavram olarak kullanmak daha isabetli olacaktır. Gerçekliğin İngilizce karşılığı ise "reality"dir. Gerçeklik-hakikat veya gerçeklik-doğruluk kavramlarının güncel hayatta da sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin bir kişi "doğruyu yalnızca doğruyu söyleyeceğime yemin ederim" dediğinde bu doğru bir ifade iken "gerçeği yalnızca gerçeği söyleyeceğime yemin ederim" derken yanlış bir ifade kullanmış olur. Çünkü doğru söylenebilirken gerçek söylenemez, gerçek ancak bir iddianın konusu olabilir ve nesnel dünyada bulunur. Yani kısacası doğruluk ve hakikat önermeler ile ifade edilebilecek iken gerçeklik bu önermelerin konusu olabilir.

Doğruluk, denildiğinde genel anlamda zihindeki fikirlerin uyuşması düşüncesi anlaşılırken, neyle uyuşması gerektiği meselesinde tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda doğruluk veya hakikat teorileri diyebileceğimiz bu anlayışlara değinmek yerinde olacaktır.

2. Hakikat Teorileri

Felsefede doğruluğun bir tutarlılık, uygunluk, uylaşım veya işlerlik mi olduğu tartışılmış ve bu tartışmalar sonucunda doğruluğun doğası üzerine çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Bunlar, "tekabüliyet" (correspondence), "tutarlılık" (coherence) "apaçıklık", "tümel uyuşma", "deflasyonist" ve "pragmatik" doğruluk teorileri şeklinde anılmaktadırlar. James'in pragmatik hakikat teorisini diğer teorilere alternatif olarak geliştirmiş olduğu söylenebilir. Bu teori hem hakikatin mahiyeti ile ilgili geleneksel problemi çözmek hem de bitmek bilmeyen metafizik tartışmaların çözümlenmesi yolunda pragmatik metodun etkisini göstermek amacıyla tasarlanmıştır.

James, bu konuda pragmatistlerin daha tahlilci ve ince düşünceli olduklarını ifade etmektedir.⁷ James, bu teorilerden özellikle daha etkin durumda olan tekabüliyet ve tutarlılık teorilerine alternatif olarak pragmatik doğruluk teorisini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple apaçıklık, tümel uyuşma ve deflasyonist teorilere kısaca değindikten sonra tutarlılık ve tekabüliyet teorileri üzerinde James'in görüşleri ve itirazlarına değinmek yerinde olacaktır.

2.1. Apaçıklık Olarak Doğruluk

Başta Descartes olmak üzere bazı filozoflar doğruluğun ölçütünü apaçık olmaya bağlamışlardır. Bu anlayışa göre apaçıklık bir iddiayı kendisini bizim için kuşku duyulmaz bir iddia yapmakla kalmayıp aynı zamanda bizi, onu anlayan herkesin iddiayı kabul etmek zorunda kalacağı hususunda temin eder. Bu sebeple şayet bir iddia apaçıkta doğrudur. Apaçıklık düşüncesinde ise farklı anlayışlar görülmektedir. Mesela, Descartes apaçıklığı bir iddianın ilgili olduğu durum ve

⁷ James, William, *The Meaning of Truth*, New York 1996, s. 96; James, William, *Pragmatism*, ed. Bruce Kuklick, Indianapolis 1941, s. 91.

olguların “açık ve seçik” bir biçimde sunulmasına indirgerken, Alman filozof Rickert, bir iddianın apaçık görüldüğü zaman kendisini bize, bir yükümlülük olarak hissettiğimiz bir zorunlulukla kabul ettirdiğine işaret etmiştir. Buna göre, bir iddia onu kabul etmemiz gerektiği duygusuna kapılmamızı sağlıyorsa apaçıktır ve dolayısıyla da doğru olarak kabul edilebilir.⁸ James açısından böyle bir doğruluğun imkân dâhilinde olduğunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Nitekim herkes tarafından kabul edilmek durumunda kalınacak bir doğrulama sürecinin imkân dâhilinde olmayacağı James’in temel iddialarından biri olarak görülecektir.

2.2. Tümel Uyuşma Olarak Doğruluk Teorisi

Bu teoriye göre bir inanç, yargı ya da önerme ile ilgili herkes genel bir mutabakata varıyorsa o yargı, iddia ya da inanç doğru olarak kabul edilebilir.⁹ Böyle bir doğrulama ölçütü ise neredeyse hiçbir konu için pek de mümkün görünmemektedir. Tecrübi veya matematiksel önermeler açısından böyle bir şeyin düşünülebilmesi mümkün olsa bile James’in tekabüliyet veya tutarlılık karşısındaki eleştirileri aynen bu teori için de geçerli olacaktır.

2.3. Deflasyonist Doğruluk Teorisi

Azaltıcı doğruluk kuramı olarak da bilinen bu kuram, doğruluğu bir dil sorunu olarak görmektedir. Bu anlayış doğruluğun diğer dil sorunlarından ayrı bir felsefi sorun olarak ele alınmasının gereksiz olduğunu savunur. Bu kuramın dilsel-çözümsel yaklaşımına göre “doğrudur” yüklemine bulunduğu cümleye herhangi bir yeni anlam katmayıp yalnızca bir genelleme işlevi görmesi sebebiyle felsefi bir araştırmaya konu olması anlamsızdır. Nitekim bu durum dilsel çözümler yoluyla rahatlıkla ortaya konulabilir. Son tahlilde deflasyonizmin temel iddiası “doğruluk” diye bir şeyin olmadığı ve bu sebeple de doğruluğun neliğini araştırarak doğruluk kuramlarına ihtiyaç olmadığı yönündedir.¹⁰ James’in, doğruluk üzerindeki verimsiz tartışmalara bir son verme amacıyla bir hakikat teorisi ortaya koyma çabası dikkate alındığında doğruluğun tartışmaya değer bir mesele olmadığını düşünen bu dilsel çözümleyici anlayışı kabul etmesi de beklenemez. Nitekim bu teori problemi görmezden gelerek mevcut tartışmaya bir çözüm önerisi de sunmamaktadır.

2.4. Tutarlılık Teorisi

Tutarlılık teorisi doğruluğu, düşünce ve iddiaların gerçeklikle değil de kendi arasındaki uyumuşması olarak tanımlar. Buna göre bir iddianın doğruluğunu söz konusu iddianın daha önce kabul edilmiş olan başka iddialarla uyumuşması belirler. Bu uyumuşma, bir iddianın diğer iddialarla çelişmemesinden ve sistemin geri

⁸ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 263.

⁹ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 263.

¹⁰ Sarp-Erk-Ulaş Felsefe Sözlüğü, s. 424; Bk. Armour, Bradley P., Beall Jc, Ed., *Deflationary Truth*, Open Court, Chicago 2005, s. 1-30; Burqess, Alexis G., Burqess, John P., *Truth*, Princeton University Press, Princeton, NJ. 2011, s. 33-51.

kalanyla uyumlu olmasından meydana gelir.¹¹ Bir başka ifadeyle doğruluk "doğrulanabilirlik"le özdeştir. Bir önermenin doğrulanabilir olması için de birbiriyle tutarlı önermeler bütünüünün bir parçası olması gereklidir.¹² Doğruluğun bu tanımı ilk olarak Spinoza (1632-1677) ve Hegel (1770-1831) tarafından ortaya atılmıştır. Çağdaş temsilcisi olarak ise Brand Blanshard'ın adı zikredilebilir.¹³

Bu teoriye göre hakikatlerin tamamı bir tutarlılık içerisinde ve birbirleriyle çelişmezler. Bu sebeple de birbiriyle uyumlu tüm fikirler doğrudur, sayet uyumsuz ise yanlıştır. Burada önemli olan fikir ve objesi arasındaki ilişkiden çok fikirler arasındaki ilişkilerin uyumudur.¹⁴ Yani bir önermenin doğruluğu, mevcut olgulardan bağımsız ilişkisiyle değil, aksine diğer önermelerle ilişkisi vasıtasıyla belirlenir. "Gerçeklik" mutlak gerçeklik anlamındadır ve bu durum her şeyi içine alan, şümulü, tutarlı önermeler sistemi olarak ele alınır. Herhangi bir önerme veya önerme seti, kendisinin içinde bulunduğu şümulü sistemden çıkarılırsa, doğruluğuyla ilgili kısmi bir seviyeye sahip olur. Herhangi bir önermenin doğruluk seviyesi mutlak sistem ile tutarlılığı oranında değerlendirilir. Yani tutarlılık teorisine göre "gerçeklikle uyuşma"dan maksat, önermenin mutlak sistem içerisindeki tutarlılığıdır.¹⁵

James, tutarlılık teorisinin "Hakikat önceden vardır." düşüncesini yani teknik olarak "eşyayı öncelemesi"ni eleştirmektedir ki bu, aynı zamanda tekabüliyet ilkesini eleştirmesinin de sebebidir.¹⁶

Acaba tekabüliyet teorisi nedir ve James bu teori hakkında ne düşünmektedir?

2.5. Tekabüliyet Teorisi

En eski ve en bilinen doğruluk kuramı olarak ifade edebileceğimiz tekabüliyet kuramını felsefe tarihinde Platon ve Aristoteles'e kadar götürmek mümkündür. Aristoteles'e göre "düşünmesi nesnelerin durumuna aykırı bir durumda olan düşünme yanlış düşünmedir. Doğru, bir biçimde bir şeyi beyaz düşündüğümüz takdirde o şeyin beyaz olması olmayıp, bir şey beyaz olduğu için o şeyin beyaz olduğunu söylememizdir.¹⁷

Tekabüliyet, adının da çağrıştırdığı biçimde doğruluğun gerçeklikle örtüştüğü genel kaniya dayanır. Temelde önerme ve önermenin yöneldiği nesne

¹¹ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 263; Bk. Woozley, A. D., *Theory of Knowledge: An Introduction*, Hutchinson's University Library, London 1949, s. 129, 155-175.

¹² Sarp-Erk-Ulaş Felsefe Sözlüğü, s. 423; Bk. Ryan, James H., *An Introduction to Philosophy*, The Macmillan Company, New York, 1924, s. 222-223.

¹³ Bk. Mulder, Dwayne H., Trout, J. D., Moser, Paul K., *The Theory of Knowledge: A Thematic Introduction*, Oxford University Press, New York 1998, s. 69-72; Ewing, A. C., *The Fundamental Questions of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London 1951, s. 55-56; Reid, Louis Arnaud, "Correspondence and Coherence", *The Philosophical Review*, Vol. 31, No. 1 (Jan., 1922), ss. 18-40.

¹⁴ Türer, Celal, *William James'in Ahlak Anlayışı*, Ankara, 2005, s. 54.

¹⁵ Suckiel, Ellen Kappy, *The Pragmatic Philosophy of William James*, Notre Dame, IN, 1984E., s. 92; Suckiel, Ellen Kappy, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, çev. Celal Türer, İstanbul 2003, s. 88.

¹⁶ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 93; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 89.

¹⁷ Aristoteles, *Metafizik*, 1051 b-5, çev. Ahmet Arslan, 2. Basım, Sosyal Yayınlar, 1996, s. 416.

arasındaki uygunluk ilişkisine dayanan tekabüliyet kuramının modern anlamdaki kurucuları arasında Russell (1872-1970), J.L.Austin (1911-1960) sayılabilir.¹⁸

Bu doğruluk anlayışına göre bir düşünce veya yargının doğruluğu bir geçeklikle uyuşmasından, bir gerçekliğe karşılık gelmesinden anlaşılabilir. Bilen kişinin zihnindekiyle bildiği nesne arasında bir tekabüliyetin bulunmasıdır.¹⁹ Buna göre bir önermenin doğruluğu kendisine karşılık geldiği şeyin varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Bu doğruluk anlayışı temelde olgusal bilimlerde söz konusu olan doğruluk anlayışdır.²⁰

Örneğin “Chicago büyük bir Amerikan şehridir” ifadesi doğru bir ifadedir. Çünkü Chicago’nun büyük bir Amerikan şehri olduğu gerçeği ile uyuşmaktadır. “Seattle, Los Angeles’ın Kuzeyindedir” ifadesi ise yanlış bir ifadedir. Çünkü bu gerçekle uyuşmamaktadır. Hakikate dair mütakabiliyet tanımlamasını kullandığımız takdirde rölativist bir hakikatten bahsedemeyiz. Tekabüliyet teorisinin bireysellikten hatta tüm insan inançlarından bağımsız bir doğruluk olduğu ifade edilebilir.²¹ Yine bir başka örnek vermek gerekirse “odamda bir masa vardır” ifadesi doğru bir ifadeyken “odamda bir fil vardır” ifadesi yanlış bir ifadedir.²² Nitekim odamdaki masa bir gerçekliğe tekabül ediyorken fil herhangi bir gerçekliğe tekabül etmemektedir.

James, tekabüliyet teorisini de zihni faaliyetin temelini teşkil eden modelin pasif, ilgisiz ve geliştirilemez olması sebebiyle reddeder.²³ Ona göre hakikat, zihnin dış dünyayı edilgin bir şekilde taklidine işaret etmeyip dış dünya ile aktif bir ilişkiyi içerir.²⁴ James, aynı zamanda tutarlılıkta bahsetmiş olduğumuz hakikatin önceden var olması düşüncesi sebebiyle tekabüliyeti de eleştirmektedir.

James, Pragmatizmde “gerçeklikle uyuşma”nın hakikatin sözlük anlamı olduğunu kabul etmede dikkatlidir. Fakat tekabüliyet teorisine karşı James, “gerçeklik ile uyuşma”nın bir kopyalama veya düşüncede temsil edilme olmadığını

¹⁸ Sarp-Erk-Ulaş Felsefe Sözlüğü, s. 423.

¹⁹ Ryan, James H., *An Introduction to Philosophy*, The Macmillan Company, New York 1924, s. 219-222.

²⁰ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 262-263; Mulder, Dwayne H., Trout. J. D., Moser, Paul K., *The Theory of Knowledge: A Thematic Introduction*, Oxford University Press, New York 1998, s. 65-69; Bk. Woozley, A. D., *Theory of Knowledge: An Introduction*, Hutchinson's University Library, London 1949, s. 129, 134-154; Ewing, A. C., *The Fundamental Questions of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London, 1951, s. 53-55; Kunne, Wolfgang, *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford 2003, s. 94; Reid, Louis Arnaud, “Correspondence and Coherence”, *The Philosophical Review*, Vol. 31, No. 1 (Jan., 1922), ss. 18-40.

²¹ Mulder, Dwayne H., Trout. J. D., Moser, Paul K., *The Theory of Knowledge: A Thematic Introduction*, Oxford University Press, New York. 1998, s. 65; Kirkham, Richard L. *Theories of Truth*, Cambridge 1992, s. 74.

²² Ewing, A. C., *The Fundamental Questions of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London 1951, s. 53.

²³ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, s. 54-55; Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 92; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 88.

²⁴ Williams, John R., *Martin Heidegger's Philosophy of Religion*, Ontario 1979, s. 53.

ileri sürmektedir.²⁵ Yani James, her ne kadar tekbüliyetten ilham almış görünse veya ona yakın görünse de aslında o, her iki teoriyi de reddeder.

Her iki teoriyi de reddeden James, doğruluk düşüncelerini bu teorilere dayandıran rasyonalistler ve deneyicileri de eleştirmekten geri durmamıştır. Pragmatistler, hakikate dair farklılıkları veya problemleri, mizaç farklılıklarına ve zihin tiplerindeki farklılıklara bağlamaktadırlar. Pragmatik ve rasyonalist mizaçlar tıpkı diğer felsefi meselelerde olduğu gibi hakikat düşüncesinde de farklılaşmaktadırlar.²⁶

James, rasyonalizmi eleştirirken; "Pragmatizm nasıl yüzünü geleceğe çevirirse, rasyonalizm de tam tersine geçmiş bir ezeliğe çevirir" der. Rasyonalizmin kökleşmiş alışkanlığına sadık kalarak, gözünü ilkelere çevirmekle sanki yeni bir soyutlamaya yeni bir ad verdiği zaman, mucizeli bir çözüm ele geçirmiş gibi davranmasına anlam veremez ve bunu eleştirir. Ona göre rasyonalizmin bu inceliği ve yüksekliği onu anlamsızlıktan kurtarmaya yetmeyecektir.²⁷

Ayrıca James, kendilerini insafsızca eleştiren rasyonalistleri anlamak için gerçekten çaba sarf ettiğini ancak her defasında tekrar şaşır kaldığını söylemektedir. Onu hayrete düşüren şey ise rasyonalizmin, herkesi kendileri gibi düşünmeye, onlarla uyuşmaya çağırması ve bunun sebebi olarak da hiçbir şeyi gösteremeyip de şartsız veya aşkın bir iddiaya sahip olmalarından dolayı kendilerine uyulması gerektiğini bekleyen bir felsefeyi savunmalarına akıl erdirememesini gösterir.²⁸

James, aslında akılcılığın ve deneyciliğin evrene ilişkin rekabet halindeki görüşlerinin kendi gözünde eşit değere sahip olduğunu ifade etmektedir. Ancak akılcılık, insanların bazı temel ihtiyaçlarını yadsırken, deneycilik bu ihtiyaçları karşılayabiliyor ise dünyayı daha rasyonel kılan bu bakış açısının, akli başında olan herkese daha çekici geleceğini de vurgulamaktadır. Ona göre akılcılığı seçmek, dünya nimetlerinden elini ayağını çekmiş perhizkâr bir tutum olacağından, kişinin kendi kendini inkârı anlamına gelmektedir.²⁹

James ve Dewey tarafından savunulan pragmatik hakikat anlayışı doğruluğu kullanılabilir olmakla eşleştirmektedir.³⁰ Bu anlayışa göre kanaatlerimizin eylemlerimiz üzerindeki etkisi eylemi başarılı ve etkili bir hale getiriyorsa, yani bize düşündüğümüz amaçlara ulaşma imkânı veriyorsa bu kanaatlerin doğruluğundan bahsedebiliriz.³¹ Pragmatistlere göre doğru inançlar işler³² ve

²⁵ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 100; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 95.

²⁶ Dewey, John, *Human Nature and Conduct*, New York 1930, s. 196.

²⁷ James, *The Meaning of Truth*, New York, 1996, s. 108; James, *Pragmatism*, s. 101-102.

²⁸ James, *Meaning of Truth*, s. 112; James, *Pragmatism*, s. 104-105.

²⁹ James, *Meaning of Truth*, s. 171.

³⁰ Mulder, Dwayne H., Trout, J. D., Moser, Paul K., *The Theory of Knowledge: A Thematic Introduction*, Oxford University Press, New York 1998, s. 72-75.

³¹ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 263.

hakikatin ölçütleri hakikatin doğasından daha önemli bir meseledir.³³ Şimdi bu anlayışın en önemli temsilcisi olan ve konumuzun merkezini teşkil eden W.James'in hakikati ne anlama gelmektedir? Ölçütleri, çeşitleri, unsurları nelerdir? gibi soruların cevaplarını aramaya başlayabiliriz.

3. William James'e Göre Hakikat

W.James'in pragmatizm anlayışının en çetrefilli konularından biri hakikat düşüncesidir. Birçok okuyucu ve filozof tarafından hakikat düşüncesinin yanlış anlaşılması sebebiyle eleştirilere maruz kalan James'in hakikat ile ilgili her ifadesinin üzerinde titizlikle durmak gerekmektedir. Bu yanlış anlaşılmalarda elbette ki okuyucuların önyargıları kadar W. James'in epistemoloji anlayışının geleneksel olandan farklı bir anlayış olmasının da payı büyüktür. Kendisinin hakikatle ilgili yazılarını bir kez okuyan herhangi biri, James'in görüşlerini saçma olarak görebilir. Ancak onu yorumlayanları okumadan önce James'in kendi yazılarındaki hakikat ile ilgili bölümleri derinlemesine okuyup daha sonra yorumcuların görüşlerini okuyan bir kişi, James'in farklı bir iddiada bulunduğunu ve onu sadece hakikati inkâr eden bir filozof olarak damgalayıp geçip gitmemesi gerektiğini anlayabilir.

"Hakikat" sözcüğüne dair boş ve soyut kullanımları eleştiren pragmatist düşünce, farklı bir hakikat düşüncesi önermektedir. Pratikliği ve kullanılabilir olmayı amaç edinen bu anlayış, hakikat problemine dair bakış açılarını da bu şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlayışa göre hakikat, metafizik ve soyut bir mesele olmayıp; her zaman somut ve olgulara işaret etmesi gereken pratik bir sorundur. Pragmatistlere göre hakikat, yapılacak bir eyleme temel teşkil etmelidir. Hayatın içinde tecrübelerimize ait olan fikirler, tecrübemizin diğer parçaları ile tatminkâr bir ilişkiye geçmelidir. Şayet bu ilişkide, bir fikir tecrübeleri ve fikirleri tatminkâr bir şekilde birbirine bağlamıyor, meseleleri basitleştirmiyor ve zamandan tasarruf ettiremiyorsa bunu hakikat olarak görmek mümkün değildir. Çünkü kavramlar tecrübi olarak kontrol edilemiyor veya tecrübe ile doğrulanamıyor ise ne kadar zihni tutarlılık olursa olsun hipotez âleminde öteye gitmek mümkün değildir. Mantıksal değere sahip bir duruma hakikat denilebilmesi için onun somut olgular biçiminde eylem sahası içerisinde sonuçlarıyla birlikte gözlemlenebilir olması gerekir. O halde, bir iddianın doğruluğu, onun doğrulama sürecine dayanır.³⁴

James, pragmatist görüşünü ve pragmatik anlam teorisini, aynı şekilde epistemolojisi ve hakikat düşüncesine de aktarmış görünmektedir. Acaba James neden yeni bir hakikat anlayışı ortaya koymuştur? Bu hakikat anlayışının önceki

→

³² Ewing, A. C., *The Fundamental Questions of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London 1951, s. 56-57; Ryan, James H., *An Introduction to Philosophy*, The Macmillan Company, New York 1924, s. 226-230.

³³ Woozley, A. D., *Theory of Knowledge: An Introduction*, Hutchinson's University Library, London 1949, s. 134

³⁴ Türer, Celal, "Pragmatizmin Doğruluk Evi", *Bilimname*, XVII, Kayseri 2009/2, s. 165; Bk. H.Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları*, İstanbul 1936, s. 44.

teorilerden farkı nedir? James'te hakikatin ölçütleri veya kriterleri nelerdir? Kaç çeşit hakikat vardır ve bunlar ne ölçüde doğru olarak kabul edilebilirler? Acaba bu hakikatlerin unsurları nelerdir? Mutlaklara karşı olan James, mutlak hakikatler hakkında ne düşünmektedir? James'in hakikat düşüncesi din alanına nasıl yansımaktadır? Ona karşı yöneltilen eleştiriler nelerdir ve gerçekten de James eleştirilenleri bu konuda objektif ve tutarlı mıdır?

James'in hakikat anlayışını adım adım bütüne ulaştırmak yerine baştan bir fragmanla konunun özünün verilerek daha sonra detaylara ve sonuca gidilmesi konuyu derli toplu anlayabilmek adına faydalı olacaktır: James'in hakikat teorisinin çıkış noktası ve en önemli noktası, hakikatlerin kendi başlarına var olan ve insanların kendilerini keşfetmesini bekleyen bir kavram olmadığı görüşüdür. James'e göre hakikatler birer icat gibidir ve mucitleri tarafından icat edilirler. Yani insanlar tarafından oluşturulurlar. Hakikatin kriteri ise doğrulanabilir olması ve entelektüel veya nesnel anlamda somut değişiklik, fayda veya tatmin sağlamasıdır. Burada doğrulamadan kasıt, ya o anda veya gelecek bir zamanda mümkün olabileceği gibi, kişinin kendi tarafından doğrudan bir şekilde ya da başkaları tarafından dolaylı olaylı olarak elde edilen bir doğrulama olabilir. Doğrulamanın aktüel anda olmasının dışında, gelecek bir zamana bırakılabilmesi ise pozitif fayda veren fikrin, deneysel anlamda yanlışlanmadığı sürece doğrulanmasının ileri bir zamana bırakılabilmesi demektir. Mutlak hakikat ise aktüel zamanda mevcut değildir ama bu asla gerçekleşmeyecek anlamına da gelmemektedir. Bir gün insanlığın tüm tecrübesi birleştirildiğinde, mutlak hakikatler de mümkün olabilecektir. Tanrı gibi bir mutlak hakikat ise psikolojik fayda verdiği ve kişiler ondan memnuniyet duyduğu sürece hakikat olarak kabul edilebilir ve doğrulanması daha sonraya bırakılabilir.

Şimdi bu görüşlerin daha detaylı incelemesine geçebilir ve James açısından hakikatin özellikleri nelerdir, bu konuyla ilk detaylandırmamızı yapabiliriz.

3.1. James'te Hakikatin Özellikleri

James, tasarladığı hakikat teoremini anlatırken, bu teoremin daha emekleme döneminde olduğunu ve tüm teoremler gibi ilkin saçma bulunacağını, daha sonra doğru ama gereksiz olarak düşünüleceğini, en sonunda da aleyhtarları tarafından bile sahip çıkılan bir teori olacağını düşünmektedir.³⁵

James'in kendi ifadelerine göre onun hakikat açıklaması realisttir ve genel anlamda epistemolojik düalizm ile uyumludur. Sıradan sosyal tecrübeden alınan, bağımsız ve objektif gerçeklik görüşü, pragmatizmin hakikat tanımının temelidir. Herhangi bir ifadenin doğru olabilmesi için, bu ifadenin böylesi bağımsız bir gerçeklik ile uyumlu olması gerekir. Burada "uyum"dan kasıt ise ifadenin aktüel veya potansiyel olarak herhangi bir şekilde işler olmasıdır.³⁶

Ona göre doğru fikirler hazmedebileceğimiz ve doğruluklarını ortaya çıkarabileceğimiz fikirlere dir. Yanlış fikirler ise bu şekilde olmayan fikirlere dir.

³⁵ James, *Meaning of Truth*, s. 95; James, *Pragmatism*, s. 91.

³⁶ James, *Meaning of Truth*, s. 169, 283-284.

Hakikatin anlamı da budur. Bir fikrin hakikati bileşik ve hareketsiz bir özellik değildir. Bir fikir en baştan doğru olamaz ancak daha sonra olaylar tarafından doğrulaştırılarak doğru bir hale gelebilir. Fikrin doğruluğu gerçekte bir olaydır, bir süreçtir.³⁷ Bir fikrin hakikat oluşu yalnızca ve yalnızca onun işlerliğini yansıtır. Hakikat, fikrin içine “tuzlanarak saklanmış” bir şey değildir. Hakikat, yalnızca deneyimlerden yola çıkılarak oluşturulmuş terimlerle açıklanabilir.³⁸ Ayrıca hakikat, tecrübî olduğu için de onunla ilgili ulaşılamaz hiçbir şey yoktur. Hakikat kavramının tam ve bütün olarak tasviri mümkündür.³⁹ Doğru fikirler değerlendirebileceğimiz, sorgulayabileceğimiz ve doğrulayabileceğimiz fikirlerdir. Doğru olmayan fikirlerin sorgulanabilmesi ve doğrulanabilmesi mümkün değildir.⁴⁰ Yani sorgulanamayan veya doğrulanamayan fikirler anlamsızdır.

Hakikat, doğrulama sürecini harekete geçiren her fikrin, faydalı ise, onun deneyde tamamlanan görevinin adıdır. Doğru fikirler, başından beri bu yolda faydalı olmadıkça ayırt edilemezler. Bir fikrin hakikat olabilmesi için sahip olan kişinin hayatında bir değişiklik yaratması gerekir.⁴¹ Pragmatik veya tecrübi hangi şekilde anlaşılırsa anlaşılısın hakikat, kabul edilebilir belirli standartlara dayanarak öznenin uygun durumlarda hakikat olarak isimlendireceği şeyden ibarettir.⁴²

Hakikat tıpkı sıhhat (health), servet (wealth) ve kuvvet (strength) kelimeleri gibi yalın olarak doğrulama süreçlerinin ortak adıdır.⁴³ James’in ortak özellikleri “th” ile bitmekte olan bu kelimeler ile yine sonu “th” ile biten “Truth” (Hakikat) kelimesini bir arada değerlendirmesinin özel sebepleri vardır. Örneğin “servet” para, mal, mülk sahibi olunmasıyla elde edilen bir şeydir. Servet ancak, içerisinde belirli kimselerin hayatlarının bir rol oynadığı somut sürecin adıdır. Herhangi bir kişide bulunup da bizde bulunmayan, tabiattan gelme bir özellik değildir. Aynı şekilde sıhhat de sindirim, dolaşım, uyku vb. gibi mesut bir biçimde sürüp giden süreçlerin adıdır. Kuvvet kelimesi de aynı türden bir süreçtir. Ancak bilhassa kuvvet kelimesine geldiğinde insanlar onu, mutlak surette önceden var olan bir üstünlük ve adalelerin Herkülce eylemlerinin sebebi olarak kabul etme temayülündedirler. “Hakikat” kelimesine geldiğinde ise insanlar artık tamamen sınırları da aşarak rasyonalist açıklamayı kendiliğinden apaçık olarak kabul ederler. Ancak işin aslında kuvvet, servet, sağlık ve hakikat birbirine benzer kelimelerdir ve de sağlık, servet, kuvvet kavramları ne kadar para, mal, mülk, sindirim, uyuma, adaleler kavramlarından önce ise, hakikat de o kadar

³⁷ James, *Meaning of Truth*, s. 97, 169-170; James, *Pragmatism*, s. 93; Williams, *Martin Heidegger’s Philosophy of Religion*, s. 53; Lapoujade, David, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, Paris 2007, s. 59-60, 62, 66.

³⁸ James, *Meaning of Truth*, s. 174.

³⁹ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 94; Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, s. 90.

⁴⁰ James, *Meaning of Truth*, s. 169; D. Lapoujade, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, s. 61.

⁴¹ James, *Meaning of Truth*, s. 98, 169; James, *Pragmatism*, s. 93; Lapoujade, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, s. 63.

⁴² Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 94; Suckiel, *William James’in Pragmatik Felsefesi*, s. 90.

⁴³ James, *Meaning of Truth*, s. 104; James, *Pragmatism*, s. 98.

gerçeklikten öncedir.⁴⁴ Anlaşılan o ki James, nasıl ki mal, mülk, kazanç olmadan servet olamıyorsa veya sindirim, dolaşım, uyku gibi süreçler olmadan sağlık olamayacaksa, tecrübe olmadan da hakikatin var olamayacağını düşünmektedir.

James, hakikatin başlangıç noktası olarak tek bir bireyin bakış açısını kullanır. İlk etapta hakikat, tek bir bireyin hakikatidir. Bireyin bu doğrusu, işlevini sürdürdüğü sürece geçerli kalır. Bu durumda, ferdin seviyesine göre bir inancın hakikati katı bir şekilde sınırlı kalır. Bu sebeple de hakikatin mümkün en somut izahını sağlayabilmek için, hakikat analizine ferdin bakış açısından ve bu ferde göre işleyen inançlardan başlamak gerekir.⁴⁵ Daha sonraları hakikatler bir topluluk içinde gelişirler. Fertler, hep beraber paylaşılan bilgi ve araştırma vasıtasıyla deneyimlerini ortaklaşa toplar ve dolayısıyla da grup, hakikatin daha da üst seviyelerine ait olan inanç yapılarını dereceli olarak geliştirir. Topluluk üyeleri, çeşitli ve daha çok sayıda deneyimi bu yolla sezinler ve değerini dereceli olarak daha iyi bir şekilde belirler. Bu şekilde, sınırlı veya kısmi hakikatler bu süreç ilerledikçe daha geniş ve daha objektif inançlar haline gelirler.⁴⁶

Ancak buradan hakikati öznel bir şeymiş gibi anlamamak gerekir. Nasıl ki, bir icadın değerinin ölçütü; pratik faydası ise, hükümlerin hakikati de şeyler üzerindeki hâkimiyetimizi kurma ve çoğaltmalara bağlıdır. Yani hakikatler birtakım seçkin fertlerin icatlarıdır. Bir hakikat, yaşayabilmek için mutlaka gerçekliğe muhtaçtır. Ancak hakikatler gerçekliğin bir kopyası da değildir, sadece gerçekliğe muhtaçtırlar. Hakikatler, birçok mucidin ferdi çalışmaları neticesinde parça parça meydana getirilmişler ve daha sonra genel teorilere dönüştürülmüşlerdir. Hakikat denilen şeyler, faaliyetlerin selameti için gerçeklikler üzerinde açılan yollardır.

James'e göre hakikate sahip olmak istenmesinin ardındaki amaç, hayati ihtiyaçların cevaplandırılmasını sağlayacak araçlar elde etmektir. Çünkü hakikat kendi başına bir amaç değildir. Eğer ormanda kaybolan bir kişi açlıktan ölmek derecesine gelmiş ise, göreceği bir patika yolun sonunda insanların yaşadığı bir ev bulunduğu düşüncesi çok önemlidir. Çünkü bu kişi, bu yol sayesinde hayatını kurtarabilir. Bu durumda doğru düşünce faydalıdır, çünkü konusu olan ev faydalıdır. Burada bu şekilde düşünülerek ilk kez doğru fikirlerin pratik değeri, fikirlere karşılık olan nesnelere pratik değerinden çıkarılmış olmaktadır.⁴⁷

Kısacası, insanlar arası ilişkiler içerisinde, davranışlar için nasıl amaca uygun olan şey doğruysa, fikir hayatı içerisinde de amaca uygun olan şey hakikattir. Her koşula uyarlanabilecek ve uzun vadede geçerliliğini koruyabilecek bir fikrin, tüm tecrübe ve deneyimler karşısında aynı başarıyı koruyabilmesi

⁴⁴ James, *Meaning of Truth*, s. 105–106; James, *Pragmatism*, s. 99–100.

⁴⁵ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 105, 107, 108; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 100-103.

⁴⁶ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 109; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 103-104.

⁴⁷ James, *Meaning of Truth*, s. 98; James, *Pragmatism*, s. 93.

mümkün değildir. Tecrübeler benimsenen inançların doğrulanmasını ve düzeltilmesini sağlarlar.⁴⁸

3.2. Hakikatin Ölçütleri

James, bir fikrin hakikat olarak değerlendirebilmesi için, o fikrin bazı ölçütlere sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Mesela, bir fikir veya inancı doğru olarak kabul ettiğimizde, bu fikir veya inancın bir insanın aktüel hayatında ne gibi bir değişiklik yapacağını sormamız gerekmektedir. Bu inancın tatmin edicilik değeri nedir? Şayet bu inanç yanlış olsaydı; hangi deneyler, doğru olduğunu kabul ettiğimizdeki deneylerden farklı olacaktı? Kısacası, deney terimleriyle hakikatin pozitif değeri ne olacaktır?⁴⁹ Bir inancın doğruluğu, işleyip işlemediğine, tatmin edip etmediğine bağlıdır.⁵⁰ Diğer bir ifade ile James'e göre "doğru fikirler işler." Bu konuda kimsenin itirazı olmazken, sorun bu önermenin ikinci tarafında çıkmaktadır ki, o da "bir fikrin doğruluğu onun işlerliğini ihtiva eder" ifadesidir. Bu ikinci önerme, James'in çağdaşları tarafından fazlasıyla eleştirilmiştir. Bu ikinci ifadeden de daha mühimi, bu önermelerin mantıki sonucunda ortaya çıkmaktadır ki, o da "işleyen bir fikir doğrudur" sonucudur. James'in bu ifadesinin, hakikati lekelediği düşünülmüş ve bu iddia ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur.⁵¹ Buradan James'in hakikatlerin ölçütlerine dair birinci ölçütünün "pozitif değer" içerme şartı olduğu anlaşılmaktadır.

James'e göre pozitif değer dışındaki bir diğer kriter ise "doğrulanabilirlik" kriteridir. Fikirlerimizin gerçeğe uyumunun sağlanabilmesi için bunların bir şekilde tecrübi olarak da doğrulanabilmeleri gereklidir. Bu doğrulanabilirlik şahsen veya başkaları aracılığıyla olabildiği gibi, bulunulan anda veya ileri bir tarihte mümkün olabilecek şekilde de olabilir. Şayet bir fikri gerçekliğiyle uyuşturabiliyor, yani deneysel olarak doğrulayabiliyor ve de pozitif bir değer ile karşılaşılıyor ise o takdirde bu fikri veya inancı hakikat olarak kabul edebiliriz. Yoksa hakikat olarak değerlendirilemez.

Elde edilecek pozitif değer, fayda, çalışırlık, tatmin edicilik veya iş görmek tabirlerinin hepsi, pratik sonuçlarda yararlılık anlamında kullanılmaktadır. James, hakikat teorisinde iş görececek bir teorinin peşindedir ama bunun da kolay olmadığını düşünmektedir. Nitekim bu teori, faydalı olmanın yanında önceki tüm hakikatler ile yeni deneylerin arasını bulmak, onları birbirleriyle birleştirmek niteliğine de sahip olmalıdır. Bu yeni hakikatler sağduyumuzu ve önceki inancımızı mümkün olduğunca az sarsmalı ve tamı tamına doğrulanacak bir diğer olgu veya nesneye yöneltmelidir.⁵² Ayrıca bu yeni hakikatler, inanana gelecek ile ilgili herhangi bir deneyimi hakkında doğru tahminler yapabilmesi için kazanım

⁴⁸ James, *Meaning of Truth*, s. 170.

⁴⁹ James, *Meaning of Truth*, s. 97,106; James, *Pragmatism*, s. 92,100; Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 95; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 91.

⁵⁰ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 119; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 112.

⁵¹ Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, s. 61; Lapoujade, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, s. 64.

⁵² James, *Meaning of Truth*, s. 104; James, *Pragmatism*, s. 98.

sağlamalıdır.⁵³ Buradan James'in, bilginin geçerliliğine ve değerine dair bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaları bir uzlaştırma çabası içerisinde olduğunu görebilmekteyiz. James, bir anlamda "hepiniz haklısınız ama hepimizin test edebileceği ve yapılan bunca boş tartışma yerine, yapacağımız tartışmanın insanların hayatları üzerinde olumlu etkileri olabilecek böyle bir yol daha var" demek istemektedir.

James'e göre, pratik fayda veya tatmin edicilik kişilere özel durumları içermektedir. Örneğin bir kaya delgisi veya bıçkı makinesi yararlı aletlerdir. Ancak onların tüm durumlarda yararlı olduğunu düşünmek doğru değildir. Nitekim siz çivi çakmak istediğinizde bir kaya delgisinin hiçbir faydası olmayacaktır. Aynı şekilde bir inancın da faydalı veya tatmin edici olduğunu ifade edip bunu doğruladıktan sonra, bu inancın her durumda hakikat olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Yani bir inanç ne kadar tatmin edici olursa olsun, inanana gerçekten yararlı olmak için onun durumuyla asgari düzeyde alakalı olmalıdır.⁵⁴ Anlaşılan o ki, James her faydalıyı da hakikat olarak görmemektedir. Bu anlamda fayda kişinin durumuna bağlı olarak değişkenlik arz etmektedir. Bir başka örnek daha vermek gerekirse çölde kalmış ve susuzluktan ölmek üzere olan bir adama "altın çok kıymetlidir" demek bir hakikati içermemektedir. Bu insan için orada çok kıymetli olan şey, çoğu zaman insanların boşa harcamaktan geri durmadıkları sudur. Bu kişi için hakikat içeren yargı, suyun dünyadaki en değerli şey olduğuna dair yargılardır.

Ormanda açlıktan ölmek üzere olan kişinin patika yolu gördüğünde, yolun sonunda insanların yaşadığı bir ev bulunduğunu düşündüğü örnekteki gibi, nesne pratik bir değer taşıyor ise biz bu fikri veya inancı hakikat olarak kabul ederiz. Ancak bazı durumlarda bu patika yol bizim hiç dikkatimizi çekmeyebilir, şayet oradaki insan aç değilse böyle bir patika yol da, onun sonundaki ev de pratik bir değere sahip olmayabilir. Böyle bir ev fikri doğrulanabilir olmakla beraber pratik olarak gereksizdir ve örtülü kalması daha iyidir. Peki, böyle bir durumda yolun sonundaki ev fikri gereksiz midir? James, o an için gereksiz olan fikirlerin ileride işe yarama ihtimali bulunmasını da göz ardı etmemektedir. Hemen her nesne bir gün, belli bir zaman için, önem kazanabileceğinden "fazladan hakikatler" (yani yalnızca karşılaşılabılır durumlarda lazım olacak olan genel fikirler) stokunu elde bulundurmanın da faydalı olacağını ifade etmektedir. Bu şekilde fazladan hakikatler stokumuzdaki bir hakikat, umulmadık bir zamanda karşılaşılabilen ihtiyaçlara pratik olarak faydalı olduğu zaman, bellekten yüzeye çıkar ve o fikre inanç aktif bir hale gelir. İşte böyle bir durumda artık bu fikir için ister "faydalı olduğu için doğrudur" ister "doğru olduğu için faydalıdır" denilsin, hiçbir şey fark etmez.⁵⁵ Yani bir fikrin hakikati için aradığımız temel kriterlerden biri olan pratik faydadan beklenti, mutlaka o anda var olan bir beklentinin karşılanması değildir. Bir fikrin o an faydalı olması da, potansiyel olarak daha sonra faydalı olması

⁵³ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 99,103; Dewey, John, *The Essential Dewey*, vol.1, ed. Larry A. Hickman, Thomas M. Alexander, IN, 1998, s. 5.

⁵⁴ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 103; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 98.

⁵⁵ James, *Meaning of Truth*, s. 98; James, *Pragmatism*, s. 93.

ihtimalinin bulunması da, bu fikri pragmatik hakikat olarak kabul edebilmemizin kriterleri içerisinde. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, karşılaşılabilecek durumlar için stoklarda hakikatlerin bulunmasıdır. Aksi takdirde, hiçbir şekilde pratik bir faydasının ne gelecekte ne de şu an olma ihtimali olmayan bir düşüncenin hakikat olabileceğine herhangi bir kapı açılmamaktadır.

Entelektüel veya pratik bakımdan olsun; gerçeklikle veya ona ait olan şeylerle ilişki kurduran, çaresizlik içerisindeki ilerleyişimizde bizi şaşırarak durdurmayan, gerçekliğin bütün girdi-çıkıtlarına uyan veya hayatımızı uyduran herhangi bir fikir, gerçeklikle yeteri kadar uyusacak olması sebebiyle doğru olacaktır.⁵⁶ Ancak dikkat edilmesi gereken önemli husus, bir fikrin doğru veya yanlış olduğunu söylemek, onun tatmin edici veya doğrulanabilir oluşunu tasvir etmek değil, daha ziyade onun niçin doğrulanabilir veya tatmin edici olduğunu açıklamaktır.⁵⁷

Hakikatler, bizi doğrudan doğruya faydalı olan duyulur nesnelere götürmekle beraber, ahenklilik, denge, kararlılık ve kaynaşan toplumsal münasebetler gibi faydalı söz ve kavram bölgelerine de yöneltirler. Yönelme sürecinin kösteklenmeden yürüyüp gidişi, hiçbir çatışma ve çelişmenin olmayışı da James'e göre bir doğrulanma olarak kabul edilebilir.⁵⁸ Yani zihnimizdeki bir inanç aktüel olarak doğrulanamıyor olabilir. Ancak pozitif faydası görülüyor ve insan hayatında hiçbir soruna sebep olmuyor ise, bu fikrin doğrulanması süreci daha sonraya bırakılabilir. Şu an için doğrulanmayıp, ileride doğrulanabilecek mümkünler de hakikatler olarak kabul edilebilirler. Bir bireyin inancı, bir zaman sürecinde o kişinin deneyiminde gelişerek doğrulanabilir olduğu müddetçe "doğrulanabilir"lik özelliğine sahiptir.⁵⁹

3.3. Uyum, Uyum süreçleri ve Doğrulama Çeşitleri

Yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere, James ve birçoğuna göre hakikat; fikirlerin gerçeklik ile uyumdur. Acaba bu gerçeklikle uyumdan kasıt nedir? İşte burada, James, diğer hakikat teorilerinden ayrılmaktadır. Gerçeklikle uyum denilen şey, aynı zamanda James'in iki hakikat kriterinden biri olan doğrulanma, doğrulanabilirlik veya doğrulanma sürecine denilmektedir. Acaba bu doğrulama süreci yani gerçeklikle uyuma süreci veya geçerli kılma nedir? Nasıl gerçekleşmektedir? Kaç çeşit doğrulamadan bahsedilebilir? Doğrulanabilir fikirler hangileridir? Şimdi bu konuları biraz irdeleyelim.

Pragmatistler, durağan ve boş bir ilişki olarak gördükleri "uyuşma" kavramının yerine evren ve tekil düşünceler gibi doğrudan tecrübe edilebilen durumları öncelerler. Onlara göre, hakikat bir hüküm ve bu hükmün işaret ettiği

⁵⁶ James, *Meaning of Truth*, s. 102; James, *Pragmatism*, s. 97.

⁵⁷ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 120; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 113-114.

⁵⁸ James, *Meaning of Truth*, s. 103; James, *Pragmatism*, s. 97.

⁵⁹ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 96; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 92.

realite ilişkisinin tanımlanabilirliğidir. Bu türden ilişkiler ancak davranıştaki gerçekliğin ilerlemesine imkân veren bir yapılandırmada bulunabilir.⁶⁰

James'e göre de doğrulama ve geçerli kılma kelimeleri doğrulanmış ve geçerli kılınmış bir fikrin belli pratik sonuçlarına işaret ederler. Bu sonuçların özelliğini en iyi şekilde ifade eden formül sıradan uyuşma formülüdür. Fikirlerin gerçeklik ile "uyuştuğu" söylendiğinde zihindeki şeyler işte bu sonuçlardır. Bu sonuçlar, bizi harekete geçirdikleri diğer fikirler ve eylemler ile tecrübenin diğer bölümlerine götürürler. Tecrübenin bu diğer bölümlerinde orijinal fikirlerin gerçeklik ile uyuştuğunu düşünürüz. İşte böylesi bir düşünce bizim potansiyel yeteneklerimizden biridir. Bir noktadan bir diğer noktaya geçiş veya iki nokta arasında kurulan bağlantı uyumlu, ilerlemeci ve tatminkâr görünür. Bu fikrin gerçeklikle uyuşarak rehberlik etmesi işlevine, o fikrin doğrulaması denir.⁶¹ Bir başka deyişle eğer bir inanç, inananı gerçeklik ile çatışmaktan çok, onunla "uyuşma"ya götürüyorsa yani inananın taleplerini gidermesini gerçeği ve onunla ilişkili olanı hesaba katarak kolaylaştırıyor ise, o inanç gerçeklikle uyuşur.⁶²

James'e göre en geniş anlamıyla bir gerçekle uyuşmak demek, sadece ya doğruca ona doğru yönelmek veyahut da elle dokunacak şekilde veya onunla olmuyorsa, hiç uyuşmamaktan daha efdaldir deyip ona bağlı olan bir şeyle temasa geçmek demektir. Asli olan unsur rehberlik edilme sürecidir. Hem entelektüel hem de pratik olarak gerçeklik veya ona ait olan şeylerle ilişki kurulmasını ve gelişimini hüsrana sonuçlandırmayan yani yaşamı gerçeklik sahnesine uyduran herhangi bir fikir bu ihtiyacı karşılayacaktır.⁶³

Böylece "uyuşma" bir yönetme işi haline gelmektedir. Bu yönetme, bizi önemli nesnelere bulunduğu bölgelere götürmesi sebebiyle faydalıdır. Pragmatist, uyuşma kavramını tamamen pratik yoldan inceler, bulunulan andaki bir fikirden gelecekteki bir objeye ileten her sürece de tatbik eder.⁶⁴ Acaba hakikatin uyuştuğu nesnelere ne anlama gelmektedir ve uyuşma dediğimiz bu doğrulama süreci kaç çeşittir?

James, "gerçekler" veya "nesnelere" demekle, sağduyunun kavradığı, duyularımıza kendini gösteren şeylerden veya tarihler, yerler, uzaklıklar, türler, etkinlikler gibi şeylerden bahsetmektedir. Bir patikada yürürken, zihnimize o yolun kenarında bulunan bir evin imgesi gelir ve bakına bakına yürürken birdenbire evi sahiden görürüz. Böylece imgemiz tam olarak doğrulanmış olur. İşte bu şekilde basitçe ve tam olarak doğrulanmış yönelmeler, doğruluk sürecinin asılları ve ilk örnekleridirler.⁶⁵ James'in burada tanımlanmış olduğu doğrulama süreci, doğrudan doğruya bir doğrulama biçimidir ve aynı zamanda da aktüel bir

⁶⁰ Mead, George Herbert , *Selected Writings*: George Herbert Mead, Ed.Andrew J. Reck, 1981, s. 328-338.

⁶¹ James, *Meaning of Truth*, s. 97; James, *Pragmatism*, s. 92-93; Williams, *Martin Heidegger's Philosophy of Religion*, s. 54.

⁶² Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 100; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 95.

⁶³ James, *Meaning of Truth*, s. 102; James, *Pragmatism*, s. 96.

⁶⁴ James, *Meaning of Truth*, s. 103; James, *Pragmatism*, s. 97; Dewey, *The Essential Dewey*, s. 8.

⁶⁵ James, *Meaning of Truth*, s. 99; James, *Pragmatism*, s. 94.

durumun doğrulanmasıdır. James, birebir, kişinin kendi kendine bu şekildeki bir doğrulamasının yanında, dolaylı doğrulamaları da doğrulama olarak kabul etmektedir. Bu doğrulama biçimleri de aktüel veya mümkün biçimlerde olabilirler. Mümkün biçimlerdeki doğrulamalar da nesnel olarak yanlışlıkları ortaya konmadığı sürece doğrulama süreci içerisindeyler ve hakikat olarak kabul edilebilirler. Şimdi bu doğrudan ve dolaylı doğrulamadan kastın ne olduğunu açmaya çalışalım.

Örneğin, duvarda bulunan bir saati ele alalım. Onu görür görmez bu bir "saattir" deriz. Karşımızda duran gerçeklik olarak saat zihnimizdeki ile uyduğu anda ekstra bir doğrulama sürecine girmeden doğrudan bir doğrulama işlemini tamamlamış oluruz. Bunun için ekstra bir kontrol çabasına ihtiyaç duymayız. James'e göre, doğrudan doğruya yapılan doğrulamalar kadar dolaylı doğrulamalar da kontrol edilmeden kabul edilebilirler.⁶⁶ Örneğin, biz Amerika'yı hiç görmemiş olmamıza veya aramızda şu anda herhangi bir Afrikalı olmamasına rağmen, Amerika'nın ve Afrika'nın varlığını kabul ederiz. Çünkü böyle yerlerin varlığının bilgisi birçok yerden bize nakledilmiştir ve başkaları tarafından doğrulanmıştır. Aynı şekilde arabaya bindiğimizde karşımıza çıkan göstergeler de, bize bu şekilde dolaylı doğrulamalar sağlayan aygıtlardır. Biz, ne kadar benzinin kaldığını görmek için depoyu gidip kendimiz ölçmeyiz veya arabanın hararetini bilebilmek için motorun sıcaklığını elimizle ölçmeyiz. Hayatımızdaki birçok araç gereç de bizim için bu işleri yapmaya yarayan araçlardır. Biz bu araçlarla elde ettiğimiz bilgileri bizi yanıltmadıkları sürece doğru kabul ederiz. Çünkü bu araçlar üretildikleri sırada, birileri tarafından kontrol edilerek doğrudan bir şekilde doğrulanmışlardır. Biz, bu güvene binaen işlerimizi bu aletlere göre dolaylı doğrulamalar aracılığıyla hallederiz. Burada önemli olan elimizdeki bu aletlerin bizi hiçbir çelişkiye veya yanıltmaya götürmemesidir. Bu çelişkiler ve yanıltmalar ile karşılaşılması takdirde her şey ahenkli olarak gidiyorsa, doğrulamanın var olduğundan o kadar emin oluruz ki, artık tekrardan doğrulama sürecini uygulamaya gerek bile görmeyiz ve olgular da bizi sürekli haklı çıkarırlar.

Görüldüğü üzere dolaylı doğrulamalar bir güven sistemine dayanmaktadır ve hakikatlerin yaşaması da bu güven sistemine bağlıdır. Güven esasına dayalı bu dolaylı doğrulama sistemi, tıpkı hayatımızdaki kağıt, demir veya sanal paralar gibi bir sisteme benzemektedir. Örneğin maaşlarımız her ay hesabımıza yatmaktadır ve biz internete girerek maaşımızı oradan görebilir; kredi kartı, elektrik ve su borçlarımızı, taksitlerimizi ödeyebilir ve kalan parayı transfer edebilir veya bir sonraki ay için bırakabiliriz. Tüm bu sistem içerisinde biz ne parayı görürüz, ne ödemeleri gidip elden teslim ederiz ama tüm bu işler güvendiğimiz bir sistem aracılığı ile halledilmiş olur. Fakat tüm bu güven sistemi bir yerde doğrudan doğruya yapılmış doğrulamalara, olgularla doğrudan doğruya karşılaştırmalara dayanmaktadır. Eğer bu şekilde bir doğrulama yok ise, yani karşılıksız bir güven sistemi var ise kurduğumuz hakikatler sisteminin tümü,

⁶⁶ James, *Meaning of Truth*, s. 99, 103; James, *Pragmatism*, s. 94, 97; Lapoujade, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, s. 72-73.

sürekli karşılıksız para basan bir ekonomik sistem gibi baştan aşağı çöker. Bu güven esnasında insanların bir kısmı herhangi bir şey hakkında bir doğrulamada bulunur ve diğerleri bunu kabul ederler, başka bir kısmı ise başka bir olguyu doğrudan bir şekilde doğrular ve onları da başkaları dolaylı bir şekilde kabul ederler. Yani insanlar arasında daima bir hakikat alışverişi durumu vardır. Hayat karşısında çelişkiye düşmediğimiz veya yanılmadığımız durumlar dışında, bu güven sistemine inanmamızın ve tam doğrulama çabasına girmeyişimizin sebebi zamandan kazanmanın yanında dünyadaki her şeyin türler halinde var olmalarıdır. Öyle ki bir türün tek bir ferdi hakkındaki fikri bir defa doğrudan, vasıtasız olarak doğruladıktan sonra, o fikirleri yeniden doğrulamaya ihtiyaç duymaksızın o türün diğer fertlerine tatbik edilmesinde insan kendini hür sayar.⁶⁷ Böylece vasıtalı veya potansiyel olarak doğrulayıcı süreçler, tam doğrulama süreçleri kadar doğru olabilir. Onlar da doğru süreçlerin göreceği işi görerek aynı faydaları verirler ve aynı sebeple de kendilerinin kabul edilmesini isterler.⁶⁸

Şu ana kadar James'in doğrulama süreçlerini, doğrulama kriterlerini ve doğrulama çeşitleri hakkındaki görüşleri üzerinde durduk. Buna göre James'in hakikat düşüncesinde, fikirlerin nesnelere veya gerçeklikle uyumundan bahsederken bu uyumun da işe yararlık ve doğrulanma kriterlerini sağlaması gerektiğini ve bu doğrulamanın ise dolaylı veya dolaysız olarak, aktüel veya mümkün olabileceğini anlamaktayız. Acaba James, bu nesnelere bahsederken sadece olgulardan mı bahsetmektedir? Sağduyunun doğrulama sürecinden bahseden James, acaba sağduyunun ötesindeki fikirler hakkında ne düşünmektedir?

James'e göre insanların hakikatler konusunda biricik alışveriş objesi olgular değildir. Zihinsel nesnelere, adlar ve tarihsel hakikatler bu türden fikirlerdir ve bu anlamdaki sırf zihni fikirler arasındaki münasebetler, içerisinde doğru ya da yanlış inançlar, elde edilen başka bir sahayı temsil ederler. Bu alanda inançlar mutlak kayıtsız ve şartsızdır. Doğru oldukları takdirde tanım veya ilkeler olarak adlandırılırlar. Örneğin $1+1=2$, beyaz ile grinin arasında siyah ile beyazın arasındakinden daha az fark vardır, sebep işlemeye başlayınca sonuç da başlar vb.nin tamamı birer ilke yahut tanımlardır. Bu tip önermeler mümkün olan bütün "birler", akla gelen tüm "beyazlar", "griler" ve "sebepler" için doğrudurlar. Bu nesnelere zihni nesnelere olup aralarındaki ilişkiler, algı bakımından ilk bakışta kendilerini açığa çıkarılırlar ve bunların hiçbir duyu organının doğrulamasına da ihtiyaçları yoktur. Ayrıca aynı zihni nesnelere hakkında bir defa doğru olan şey, "ölmez" bir karaktere sahiptir ve her zaman doğru olarak kabul edilir. Eğer bu tip ilkelere yani "bir", "beyaz", "sebepler" vb. bir yerde rastlanır ise, bu ilkeler her zaman için onlar üzerinde tatbik edilebilir. Burada önemli olan, türün sağlam bir şekilde belirlenmesi, sonra da türe ait kanunu özel nesneye tatbik etmektir. Şayet türün doğru adı bulunabilirse, zihinsel ilişkilerin o türe giren her şey için doğru olması sebebiyle artık hakikatin elde edildiğinden emin olunabilir. Eğer bu şekilde bile

⁶⁷ James, *Meaning of Truth*, s. 100; James, *Pragmatism*, s. 95.

⁶⁸ James, *Meaning of Truth*, s. 100; James, *Pragmatism*, s. 95.

hakikat elde edilemiyorsa, burada sorun gerçek nesnelere tasnifinde aranmalıdır. Zihni nesnelere de aynı şekilde hakikat bir yöneltme işidir. Bir soyut fikir, diğer bir soyut fikir ile ilişkilendirilerek sonunda bu ilişkilerden büyük mantıki ve matematiksel hakikat sistemleri elde edilir. Bu sistemlerin terimleri içerisine duyulur deney olguları dikkatle yerleştirilerek ebedi hakikatlerin gerçeklikleri hakkında da doğru olması sağlanır. Ancak bu soyut ilişkiler duyu deneyleri kadar kolay idare edilemezler ve direnirler. Bu tarz ilişkilerden ortaya çıkan sonuç, hoş gitse de gitmese de kendilerine uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Örneğin “toplama” ilkeleri alacaklarımıza olduğu kadar borçlarımıza da tatbik edilir.⁶⁹

Doğrudan doğrulamayacağımız bir başka hakikat alanı da tarihsel hakikatler alanı olarak ortaya çıkmaktadır. James, bu tip hakikatlerin bugüne kadar devam eden etkileriyle doğrulanabileceğini ifade etmektedir. Eğer hakikatler bu etki ve kalıntılarla uyuyorlarsa, geçmiş hakkındaki fikirlerin doğru olduğuna inanılabilir.⁷⁰

James’in hakikat tanımına baktığımızda bir rölatifliğin mevcut olduğunu ve keşfedilen değil icad edilen bir hakikatten bahsettiğini anlamaktayız. Peki mutlak hakikatler hakkında James’in görüşleri nasıldır?

3.4. Mutlak Hakikatler

James, gerçeklikten önce gelen mutlak hakikat anlayışını reddetmektedir. Acaba James bu konuda septiklerin yolunu mu takip etmektedir? Yani ona göre mutlak hakikat diye bir şey yok mudur veya James, mutlak hakikatler hakkında ne düşünmektedir?

Birçok insan doğrulama sürecinde sadece iki seçim olduğunu hisseder; ya mutlak hakikat vardır ya da hiçbir şey yoktur. James burada “görelilik”e inanır. Bunun ahlak ve din dâhil olmak üzere bilginin tüm alanlarında hükümler olduğunu iddia eder. Mutlakçılığın zorlukları ile karşılaşan pek çok insanın karşısında sadece şüphecilik alternatif olarak görünür. Çünkü şüphecilere göre hiçbir hakikat yoktur. Olsa da bilemeyiz. Bilsek de anlatamayız. James, mutlakçılığın alternatifi gibi görünen bu görüşü de hiçbir zaman onaylamaz. James’e göre şüphecilik felsefede mümkün bir durum değildir. Eğer bir bilim adamı hakikatin olmadığına ve onu aramayacağımıza inanıyorsa ve aramıyorsa, hakikat gerçekten de mevcut olsa bile bulunamaz. Bu, ormanda kaybolmuş ve çıkış yolunu bulamam diye bir kenara oturup açıklıktan ölmeyi bekleyen bir insanın durumuna benzer ve tamamen irrasyonel bir harekettir. James’e göre eğer bulunacak bir cevap varsa, bunun bulunmasına engel olan hiçbir metod rasyonel değildir. Bu sebepten o, mutlakçılığı dogmatik olması sebebiyle şüpheciliği de irrasyonel olması sebebiyle reddetmektedir.⁷¹

James, mutlak doğru olarak, ileriki hiçbir deneyin değiştiremeyeceği, bütün gelip geçici hakikatlerin bir gün kendisinde buluşup birleşeceği farz edilen, üç

⁶⁹ James, *Meaning of Truth*, s. 100-101; James, *Pragmatism*, s. 95-96.

⁷⁰ James, *Meaning of Truth*, s. 102-103; James, *Pragmatism*, s. 97.

⁷¹ Türer, *William James’in Ahlak Anlayışı*, s. 59-60.

boyutu da sifıra yaklaşan ideal noktayı mutlak “hakikat” olarak kabul etmektedir. Mutlak hakikat mükemmel şekilde hikmet sahibi bir insan ve mutlak şekilde bütün tecrübe ile her noktada anlaşır, uyuşur ve aynı zamanda da bu idealler gerçekleştirilirse, onların hepsi birlikte gerçekleştirilir. James, bununla birlikte şu an böyle bir hakikatin var olmadığını, bu sebeple de bugün elimizde bulunan hakikatler ile idare etmek ve yarın bu hakikatlere yanlış diyebilmeye hazır olmak gerektiğini düşünür. Nitekim bugün Ptolemaios (MÖ 367-283) astronomisi, Eukleides (MÖ 323-283) uzayı, Aristoteles (MÖ 384-322) mantığı, skolastik metafizik yüzyıllar boyunca faydalı olmuş olmalarına rağmen günümüzde insan düşüncesi o sınırları aşmış ve bugün onları görelilik olarak doğru veya deneyin bu sınırları içerisinde doğru kabul etmektedir. Hâlbuki bunlar mutlak olarak ele alındıkları takdirde yanlışlardır. James, bugün böyle bir hakikatin var olmadığını düşünmekle beraber, idare edici bir özelliğe sahip bulunan bu üstün potansiyel hakikat kavramının daha sonradan belki kurulabileceğini, geçmiş kaplayan bir kanun koyma niteliğine sahip olması nedeniyle de bütün pragmatist kavramlar gibi yüzünü olguların somutluğuna ve geleceğe çevireceğine inanmaktadır. Mutlak hakikatler de bu süreç sonucunda yarım hakikatler gibi doğrulanmalar sonucunda yapılmış olacaktırlar.⁷²

Kısaca söylemek gerekirse James'e göre, mutlak hakikatler insanların tecrübelerinin birleşimi sonucunda elde edilebilecek hakikatlerdir. Ancak o, mevcut durumda doğrulanabilecek mutlak hakikatlerin olmadığını düşünmektedir. Ayrıca James, hiç kimse tarafından araştırılmasa da, bilinmek istenmese de var olduğu düşünülen bir hakikat anlayışını, kabul edilebilecek bir düşünce olarak görmez.

Hakikate dair tüm bu tanımlamalardan sonra doğruluğa dair en önemli tartışma alanlarından biri olan din ve hakikate dair James'in görüşleri nelerdir bunlar üzerinde durabiliriz. Nitekim din konusunda tecrübi bir doğrulama veya gerçeklikle uyuşmanın imkanı önemli bir problemdir.

3.5. Din ve Hakikat

James, bütün teorileri karşılaşılan problemler karşısında işe yarayan araçlar olarak görmektedir. Bu teorilerin doğru olup olmadıkları pratikte işe yarayıp yaramadıkları görülmek suretiyle anlaşılabilir. İşte din konusunda da James, psikolojik olarak işe yarayıp yaramamayı kriter olarak koymaktadır. Mesela, James'e Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen materyalist bir teori mi yoksa kabul eden spiritualist teori mi, daha doğrudur diye sorulduğunda; bunlardan hangisi psikolojik olarak davranışlarımızda pratik bir yarar sağlıyor ise o doğrudur cevabını almaktayız. Şayet bir materyalist Tanrı'nın varlığını kabul etmemesi sonucu hayata olumlu bir şekilde bakmıyor, geleceği olumlu bir şekilde kuramıyor ise, toplumu olumlu bir biçimde inşa edemiyorsa onun bu düşüncesi

⁷² James, *Meaning of Truth*, s. 106-107; James, *Pragmatism*, s. 100-101; Bk. Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 113,114; C.J. Misac, *Verificationism; Its History and Prospects*, New York, 1995, s. 121.

yanlıştır. Bir spiritualist Tanrı'nın varlığına inancı sayesinde deney dünyasını daha başarılı, daha güvenli bir şekilde inşa ediyorsa bu durumda da onun bu teorisi pratik olarak daha yararlı olması sebebiyle doğrudur.

Dini ve diğer sistemleri insan hayatına yaklaştırıp anlamaya çalışan James, dünyevî ve metafizik sistemleri de birbirine yakınlaştırmaya çalışmaktadır. Ona göre, zaten görünür olanı her yönüyle bilmek isteyen biri, bazı durumlarda saçmalığa düşmek pahasına bile olsa bilinmeyi de bilmek ister. James, insanın dünyevi yaşantısını da ele alıp onu tanzim eden dinin faydalı olduğunu, insanı mutlu eden bir alet olduğunu düşünmektedir. Din bazı durumlarda yeri doldurulamaz bir şey olduğuna göre, eğer gerçek denilen şey, aslında var olan ve bir netice doğuran bir şeyden ibaret ise, James'in bu noktada artık dinin doğru olması için daha ne lazım diye sorması gerekir. Eğer din üstlendiği işlevlerini yerine getiremeyen, pratik bir sonuç içermeyen bir şey olsaydı insanlar dini boş şeyler olarak görürlerdi. Halbuki James'e göre Mutlağa olan inancın pragmatik anlama sahip olduğunu ve onun bazı insanlar için güvenlik ve huzur demek olduğunu bilmekteyiz. Bu din, müminlerin ruhuna tatmin ve teselli verebildiği sürece, daha doğrusu işlevini devam ettirebildiği sürece hakikat olacaktır. Bu dünyada tıpkı bazı yiyeceklerin sadece tadının hoş olmayıp aynı zamanda vücudumuz için de faydalı olduğu gibi, bazı fikirler de sadece düşünölmeleri hoş veya hoşlandığımız başka fikirleri taşıdıkları için hoş olmakla kalmayıp aynı zamanda hayattaki pratik mücadeleler için de faydalıdır. Aynen bu şekilde dinin insanın sosyal hayatını düzenlediği gibi onun içsel dünyasını da düzenlemekte olduğu görülür.

James, temeli sağlam olmayan dini deliller için ise "inanma hakkı"na başvurur. Kişinin hissi veya akli temeli olmayan şeylere de inanma hakkı vardır. Din öyle bir şeydir ki, kişi ona inanmadan gerçek olamaz. Ona göre din daima muhafaza edilecek ideal bir düzen sağlayamasa da içinde Tanrı'nın bulunduğu bir dünya yanabilir veya donabilir. Fakat onun bulunduğu bir dünyada tragedya sadece mahalli ve kısmi kalabilir.

James'e göre kendini iyi ispatlayan bir diğer şey ise, "inanmak inanmamaktan daha iyidir" düşüncesidir. Bu noktada eğer teolojik fikirler somut hayat için, işlev sahibi olurlar ve bir değeri kanıtlarlarsa o takdirde doğru olarak kabul edilirler. Tanrı'nın hakikati de, diğer tüm hakikatlerin geçtiği cendereden geçmek zorundadır. Tanrı'nın hakikati diğer hakikatler tarafından, diğerleri de onun hakikati tarafından yargılanır. İnsanın Tanrı hakkındaki nihai sanıları ancak bütün hakikatlerin kendilerini hep birlikte düze çıkarmalarından sonra yerine oturabilir.

James, "Tanrı", "özgürlük" ve "düzen" kavramlarına karşı yaklaşımının aynı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre pragmatik yöntem bu kavramlara uygulandığında, gözlemlenebilir pozitif etkileri üzerinden hepsi aynı sonucu vermektedir. Bu kavramların her biri dünyada "umudun" var olduğuna işaret etmektedirler. Tanrının var olup olmaması ise bu umudun var olup olmaması anlamına gelmektedir. Kozmosun karakterinin nasıllığı konusundaki alternatiflerden subjektif bir tercih yapılabilir. Ona göre Tanrı'nın hakikati onun herhangi bir şekilde var oluşuna dayanmaz, onun hakikati yalnızca insanların iyi

hissetmesi üzerinden açıklanabilir. James, bu konuda ciddi eleştiriler aldığı ifade etmektedir ve bu eleştirilere karşın da cevabı “Ahlâkî tatilleri sağladığı ölçüde mutlakçılığın hakikat olabileceğini söyleyebilirim, ancak kendi adıma mutlakçılığı benimsememekteyim.” şeklinde cevaplar vermektedir. Ona göre “ahlâkî tatiller” ve “kozmetik korku” karşısında bir güvence olmasının dışında mutlakların hiçbir anlamı yoktur. Bir insanın mutlaklığa inancı, bir insanın evren karşısında duyduğu güvenlik ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

James'in mutlaklardan saydığı Tanrı'yı bir psikolojik rahatlama veya kişinin evren karşısındaki korkusuna dair bir psikolojik rahatlama sebebiyle hakikat kabul etmesinin eleştirilmesine bu cevabı gerçekten çok zayıf bir cevap olarak görmektedir. James'in hakikatler konusunda birçok örnek veriyor olmasına karşın, Tanrı meselesine gelince sadece bir psikolojik rahatlama vesilesi olarak tanımlaması gerçekten ilginç bir durumdur. Pragmatik açıdan faydalı olması sebebiyle Tanrı'yı reddetmiyor ancak varlığı hakkındaki sebebi de çok basit bir şekilde açıklıyor. Yani bir nevi aslında, bana göre Tanrı yok ama insanlar var olmasından dolayı hayatla daha barışık bir şekilde yaşayacaksa onlara da yok demeyelim, inançlarında devam etsinler, gibi bir üslup görülmektedir. Halbuki pragmatik hakikat açısından sadece psikolojik bir fayda olarak görmenin yanında daha başka deliller de bulunabilir. Örneğin Tanrı'nın varlığı rahatlamanın dışında toplumsal bir düzenin sağlanmasında, ahlâkî yaşamın gereklerinin yerine getirilmesinde de faydalı olmakla birlikte deneysel olarak reddedilememiş bir kavram olarak da hakikattir. Yani doğrulanma süreci devam etmektedir ve pragmatik olarak da bu süreç devam ettiği ve deneysel olarak reddedilemediği sürece hakikat olarak kabul edilmelidir. Ayrıca Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak dolaylı da olsa bir doğrulama yapılmıştır. Nasıl ki, ekonomik sistemi ve banknotları güven esasına dayalı dolaylı doğrulanmış hakikatler olarak görüyorsak, aslında Tanrı da dolaylı olarak peygamberler tarafından doğrulanmıştır. Burada, bir kişinin doğrudan doğrulanması ve ona güvenen insanların yapmış oldukları bir doğrulama alışverişi mevcuttur. Tanrı kavramı bu sebeple de dolaylı olarak doğrulanmıştır. Nasıl ki, arabamızın göstergeleri bizi yanıltmadığı sürece onlara güvenebilir ve bize verdiği bilgiyi hakikat kabul edebiliyorsak kendilerine güvenilen insanlar olan peygamberlerin doğrudan doğrulanmış olduğu Tanrı kavramı da, bizi hayal kırıklıklarına, hayatımızda yıkımlara sebep olmadığı sürece hakikat olarak kabul edilmelidir. Yine James'in “inanma arzusu”na dair verdiği örnekler de Tanrı düşüncesinin rasyonelliğine dair önemli örnekler olarak görülebilir.

James, Tanrı'nın sıfatları konusuna da pragmatik hakikat ölçütlerini uygular. Buna göre; Tanrı'nın geleneksel metafizikteki sıfatları olan mürekkellik, zorunluluk, gayri cismanilik tartışmaları anlamsızdır. Bunların insanın dini hayatına hiçbir etkileri bulunmamaktadır. Ancak Tanrı'nın ahlâkî sıfatları olan kerem sahibi olması, adalet ve merhamet son derece anlamlıdır. Bu sıfatlar ümidi, korkuyu ve beklentileri olumlu olarak belirler ve aynı zamanda dini hayatın temelini oluştururlar.

James'in hakikat ve ahlak anlayışı arasında da önemli bir paralellik vardır. Onun doğruyu ortaya koymak için tatmin ediciliği ve doğrulamayı bir ölçüt olarak

kullanması, ahlak teorisinde talebin giderilmesinin ahlâkî değerlere özel tecrübî bir ölçüt sağlaması gibi, özel tecrübî bir doğruluk standardı ileri sürmesine imkân sağlamıştır. Onun ahlak teorisine göre, ahlâkî yalnızlık durumunda bir bireyin taleplerini en yüksek derecede giderecek her şey iyi olarak kabul edilebilir. Bu durumda bireyin iyi olarak düşündüğü şeyden bağımsız iynin olabileceğini test edemeyeceğimizi ve bu yüzden bir bireyin, herhangi bir şeyi iyi olarak kabul etmesinin o şeyin iyiliğini oluşturan kısmı olduğunu düşünür. Görüldüğü üzere tek bir bireyin yargısı James'in hem ahlak teorisinin hem de hakikat teorisinin kavramsal olarak başlangıç noktasıdır.

Ahlâkî yalnızlıkta bireyi tatmin edebilen taleplerin mahiyeti ve dolayısıyla onu tatmin edebilecek unsurlar göz önünde bulundurulduğunda iyilik, ferdin iyi olarak kabul ettiği'dir. Epistemolojik yalnızlıkta ise bireyin yerine getirmek istediği amaç ve eğilimlerin mahiyeti ile ilgili ve onları gerçekleştirebileceği tecrübî akışın niteliği göz önünde bulundurulduğunda hakikat, bireyin doğru olarak kabul ettiği'dir. James, ahlâkî yalnızlıktan, fertlerin her birinin taleplerini gidermek için çalıştığı bireysel çokluğa yönelir ve böylece ahlâk teorisini bir fertten bir gruba doğru genişletir. Talebin giderilmesi konusunda da şayet tamamlayıcılık, ahenklik ve şümüllülük ilkesine göre hareket edilirse geçen her süreçte daha nesnel bir ahlâkî düzene varılır. Bu gerçeği kabul eden insan sayısı arttıkça yani ahlâk teorisini gelişip ilerledikçe daha nesnel olması sebebiyle şikâyetler de azalır. Sonuç olarak da mevcut durumu daha geniş kapsamlı bir tatmin edicilik ile değiştirme imkânı arttıkça muhatabı olan insanların şikâyetleri azalır tatmin duyguları artar.

James, yeni hakikat teorisi ile birçok düşünceden tepkiler ve eleştiriler almıştır. Bazıları pragmatistleri hakikatleri en aşağı maddi fayda ile sınırlamakla yargıladı. Bazıları ise pragmatistlerin hakikati tamamen reddettikleri yönünde görüşler öne sürerek eleştirmişlerdir. Acaba James'in bu eleştirilere cevapları nasıl olmuştur?

3.6. James'in Hakikat Teorisine Eleştiriler ve James'in Bunlara Dair Cevapları

James, tıpkı Berkeley'in maddeden insanların neyi anladığını ortaya koyduğu zamanda maddeyi inkâr ile suçlanması gibi, Schiller ve Dewey'in de hakikatten ne anladıklarını açıklamalarıyla beraber hakikatin varlığını inkâr ile suçlandıklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu eleştiri sahipleri, pragmatist hakikatçileri bütün nesnel standartları tahrip edip akıllılık ile deliliği aynı sıraya koymakla suçlamaktaydılar.

Bu eleştirileri bir iftira olarak gören James'e göre pragmatizmde ne hakikat reddedilmekte ne de nesnellik bir kenara konmaktadır. Ona göre, bu konuda pragmatist kadar hassas bir zihin de olamaz. Çünkü pragmatistler, geçmişin üzerine yığıldığı hakikatler ile duyu dünyasının sıkıştırılmaları arasına sıkışmış

zihinlerinin işleyişi üzerindeki objektif kontrolün sınırsız baskısını fazlasıyla hissetmekteydiler.⁷³

Bir başka eleştiri noktası ise James'in hakikat kriterlerinden biri olan tatmin edicilik düşüncesindedir. Bu kavram hakikatin uygun bir değerlendirmesi için fazlasıyla öznel görünmesi sebebiyle yaygın bir eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden bir tanesi öznenin hislerinin taleplerinin giderilmesinin nesnel olgularla ilgili herhangi bir kanıt verebileceğini düşünmek için pek de bir nedenin olmadığıdır. Diğer eleştiri ise öznel hisler epistemolojik açıdan önem taşıyıcılar dahi bu teorinin objektif bilgi sağlayan ve sağlamayan öznel durumları ayırt edebilecek herhangi bir mekanizma önerememesi sebebiyle her halükarda iflas ettiği iddiasıdır. Ellen Kappy Suckiel'e göre bu eleştirilerden her ikisi de hatalıdır. Nitekim James'in tatmin edicilik kriteri, öznenin hislerine ait atıflar içerir ve bu yüzden o, bu hislere göre ayırt edici bir şekilde belirlenir. İkinci eleştiri ise daha çok şey söylemesine rağmen yine de haklı sayılamaz. Her ne kadar James ifadelerinde "herhangi bir tatmin" dese de aslında o, bu tatminlere de bir sınır getirmiştir. O, doğruyu öznenin eğilimlerinin giderilmesine göre tanımlarken her eğilimin giderilmesinin doğruluğu garanti etmediğini de söyler. Ona göre özne neye inanacağına karar verirken objektif ölçütlerden vazgeçemez. Bir bireyin inançların oluşumuyla ilgili unsurlar rasyonellik, tutarlılık, açıklık, teorik yalınlık, bilimsel objektiflik vb. talepleridir. Bir inanç doğru olabilmek için öznenin gelen deneyimleri anlamasına ve açıklamasına imkân sunmalı, bunu yaparken de inancın kavramsal şemasının bir kısmını şekillendiren zorunlu doğruların bozulmamasına ve daha önceden şekillenmiş inançlardan vazgeçilmesine izin vermelidir. James'e göre ancak bu ön şartlar oluşturulduğu sürece kişilerin kendilerine has gereklilikleri ve şahsi talepleri doğrultusundaki herhangi bir inancın kabulü meşru olabilir.⁷⁴

James, diğer taraftan G. Moore (1873-1958) tarafından da bu tatmin edicilik konusunda eleştirilmiştir. Moore, saatin doğruluğu hakkındaki yanlış bir inanç sebebiyle treni kaçıran bir insanı örnek olarak vermektedir. Şayet tren bir kaza sonucu parçalansaydı, bu durumda adamın hayatının kurtulması sebebiyle inancının tatmin edici bir özelliğe sahip olacağına işaret eder. Moore da burada, James'i inancın doğruluk değerini belirlemeye katkıda bulunan herhangi bir sonucu benimseyen bir kişi olarak algılamakla hataya düşmektedir. Buradaki tren kazası özne tarafından tahmin edilemeyen bir şeydir ve bu sebeple de bu sonuçlar, inancın doğruluk değeri ile ilişkilendirilemezler. James, inançları aletler olarak görmektedir. Bu sebeple de şans faktöründe bu aletler kullanılışları sebebiyle doğru veya iyi olarak nitelendirilemezler. Örneğin piyango bileti alan birisinin büyük ikramiyeyi kazandığını varsayarsak onun bu bileti alırken kullandığı aletlerin doğru veya iyi olduğunu iddia edemeyiz.⁷⁵ Piyango bileti alırken bileti üç

⁷³ James, *Meaning of Truth*, s. 111-112,174; James, *Pragmatism*, s. 104.

⁷⁴ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 101-103; Bk. Lapoujade, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, s. 64-65.

⁷⁵ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 105; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 100.

kez sağa, dört kez sola sallayıp alan bir kişi ikramiyeyi kazanması halinde bu yaptığı şeylerin kazanmasında rol sahibi olduğunu düşünmemelidir.

James'in hakikat teorisine ilginç bir bakış açısı da H.S. Thayer'in yaklaşımıdır. Thayer, James'in hakikat teorisinin diğer hakikat teorileriyle rakip olarak görülmemesi gerektiğini, çünkü ortak sorunlar üzerinde durmadıklarını ifade etmektedir. Thayer'e göre James, doğrunun pragmatik anlamıyla ilgilenirken, geleneksel teoriler hakikatin formel yönüyle ilgilenmektedir. Ona göre James, tutarlılık ve tekabüliyet teorilerine karşı değildi ancak onların müphemliğinin giderilmesi gerektiğini ve aynı zamanda da geleneksel teorilerin muhtevalarını, tanımlarının ve bildirilerinin pratik sonuçlarını ortaya koyarak daha çok somutlaştırarak yükseltmeyi tasarlamaktadır.

Bu eleştiriye cevaben Suckiel ise James'in açık bir şekilde bu geleneksel teorileri reddetmeye giriştiğinin bilinmesi gerektiğini, James'in hakikat kavramının anlamının delalet ettiği somut özelliklerden çıkardığını ve de doğruyla ilgili herhangi bir realist anlayışı anlamsız olarak göreceğini belirtmektedir. Suckiel'e göre tüm bunlara rağmen James'in, hakikat problemini mümkün olan en somut bir yolla ele alma girişimine yeni bir yönden yaklaştığı da açıktır.⁷⁶ Burada gerçekten de iki James yorumlayıcısının farklı yorumları ilginç görünmektedir. Bir tanesi James'in geleneksel teorilere karşı çıkmadığını ancak onları somutlaştırmaya çalıştığını, hakikatin pragmatik anlamıyla ilgilendiğini ancak geleneksel teorilerin hakikatin formuyla ilgileniyor olması sebebiyle konularının farklı şeyler olduğunu söylerken; bir diğeri James'in geleneksel teorileri reddettiğini ve yeni bir teori ortaya koyma iddiasında olduğunu ifade etmektedir. Burada bir benzetme yapmak gerekirse iki genç hangi üniversitenin veya fakültenin kendi gelecekleri açısından daha doğru olacağını tartışırken bunlara daha sonra katılan üçüncü bir kişinin farklı bir fakülte veya üniversite önermesi normaldir. Ancak James'in gelip bu tartışmaya katılması başka bir fakülte veya üniversite önermek şeklinde değil de "üniversiteyi unutun, ticaret yapın" şeklinde bir öneri gibi görünmektedir. Buna farklı bakış açısı getirmek denilebilirse Suckiel haklı görünmektedir. Buna farklı konu denilebilirse de Thayer haklı demek durumundayız. James, geleneksel teorilerdeki mutlak, değişmez, kimse aramasa da öylece duran bir hakikatin var olabileceği hakikat anlayışını açıkça reddetmektedir. Hakikati bir keşiften çok icada benzetmiştir ve hakikate geleneksel teorilerin bakış açısıyla değil, kendi geliştirdiği yeni bir perspektiften bakmıştır. Ancak bunu yaparken ki amacında da Thayer'in görüşü görmezlikten gelinemez. Gerçekten de James'in asıl amacı, hiçbir şekilde bilemeyeceğimiz konular hakkında gereksiz tartışmalardan uzaklaşarak, hakikatleri daha somut ve anlaşılabilir hale getirmektir. Yoksa tüm teorileri tamamen reddedip kendi teorisinin haklılığını ispatlamaya çalışacağını düşünmek, James'in anlayışına ters ve gereksiz bir tartışmadır. Gerçekten de pragmatik açıdan konuya bakarsak hakikatin mutlak olduğunu düşünerek onu arayıp bulmaya çalışmak ile mutlak hakikatin mevcut olmadığını ama bir gün diğer hakikatler gibi

⁷⁶ Suckiel, *The Pragmatic Philosophy of William James*, s. 118-119; Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, s. 111-113.

icat edileceğini ve bunun için gayret edilmesi gerektiğini söylemek arasında çok büyük bir fark görünmemektedir. Her ikisinde de insan en sonunda ulaşmak istediği mutlak hakikat adına gayret sarf edecektir.

James, eleştirilenlerinden bazıları, kendisinin objenin varlığı ile ilgili olarak popüler önyargıya prim verdiğini ancak Dewey ve Schiller'in radikal faydacılar olarak bunu reddettiğine dair görüş ayrılıklarının olduğunu belirtmektedirler. Oysa James'e göre böyle bir ayrılık yoktur; hakikat ilişkileri çerçevesinde deneyimlere konu olabilecek bir objenin olağanüstülüğünün ancak öznenin kendisi tarafından atfedilebilecek bir nitelik olduğu konusunda hemfikirdirler. Eleştirilenleri yanılığa düşüren olası sebeplerden birisi de Schiller, Dewey ve kendisinin betimledikleri evrenlerin ölçek olarak birbirlerinden çok farklı olmalarıdır. İçlerinden birisinin yoğun bir şekilde üzerinde durduğu konu hakkında, bir diğeri sadece üstünkörü geçmektedir. Schiller'in evreni en küçük olandır ve esasen psikolojiktir. James'in evreni ise daha çok epistemolojiktir. Dewey'in evreni ise içlerindeki en geniş evrendir.⁷⁷

Sonuç

James'in ortaya koymuş olduğu hakikat görüşü ulaşılmak istenen mevcut bir hakikatin varlığına dair görüşlerden ve hiçbir şekilde hakikate ulaşılamayacağını çünkü hakikat diye bir şeyin var olmadığını savunan görüşlerden ayırışan orijinal bir görüş olarak ortaya çıkmaktadır.

Onun hakikat olarak öne sürdüğü şey insanlar tarafından içinde bulunulan duruma göre icat edilen bir şeydir ve bu hakikat bir şekilde insanın tecrübi hayatına etkide bulunmalıdır.

James, hakikat görüşünü öne sürerken pragmatizmin temel düşüncelerinden biri olan mevcut hayata dair hiçbir değişiklik ortaya çıkarmayan konular üzerindeki soyut tartışmalardan uzak durma düşüncesini öne çıkarmaktadır. Bu anlamda farklı görüşlerin üzerinde tartışıp durdukları hakikate dair tartışmalara tecrübi olarak denetlenebilme, işlerlik, pozitif değer üretme ve doğrulanabilme kriterlerini getirerek bir son verme düşüncesindedir.

Hakikati bir süreç içerisinde dinamik bir durum olarak açıklayan James, hakikate dair ölçütlerini ortaya koyarken alanı çok fazla daraltarak ortaya koyduğu dinamik anlayışı kısıtlamak düşüncesinde de görünmemektedir. Şayet faydaya yönelik durumlar söz konusu ise tecrübeye dair doğrulamaların ileri bir zamana bırakılabileceğini söyleyerek hakikat anlayışına esneklik imkânı da tanımaktadır. Bu anlamda mevcut durumda deneylenebilir olma şartını ortaya koyan veya hakikatleri maddeye indirgeyen anlayışlardan ayırışmaktadır.

James, bir taraftan tekabüyetçi anlayışta olduğu gibi gerçeklikle tekabüyeti veya tecrübi bir doğrulamayı şart koşarken diğer taraftan da bu uyuşmanın hemen gerçekleşmesine dair ısrarcı olmayarak tekabüyetçi teorinin nesnesi tespit

⁷⁷ James, *Meaning of Truth*, s. 175-176; W. James'in hakikat teorisi ile dini kavramları yorumlamasına karşın eleştiriler ve cevaplar için Bk. Suckiel, Ellen Kappy, *Heaven's Champion, William James's Philosophy of Religion*, Indiana 1996, s. 77-95.

edilemeyen inanç ve kanaatler karşısındaki probleminde de çözüm getirmiş görünmektedir. Yine tutarlılık teoreminde ortaya çıkan iki farklı sistemin kendi iç tutarlılıklarında ortaya çıkan doğrularına karşın kişide gerçek bir etki ve fayda doğurma kriterini öne sürerek de tutarlılık teorisindeki kararsızlık veya belirsizlik durumunu da açıklığa kavuşturmuştur.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparslan, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 2007.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.
- Armour, Bradley P., Beall, Jc, Ed., *Deflationary Truth*, Open Court, Chicago 2005.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Ankara 1999.
- , *Felsefeye Giriş*, VI. Baskı, Ankara 2002.
- Bochenski, J. M., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, çev. S. Rıfat Kırkoğlu, İstanbul 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2004.
- , *Felsefeye Giriş*, Ankara, 2004.
- Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, çev. H. Katipoğlu, İstanbul.
- Burqess, Alexis G., Burqess, John P., *Truth*, Princeton University Press, Princeton, NJ. 2011.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Çüçen, A. Kadir, *Felsefeye Giriş*, Bursa 1999.
- Dancy, Jonathan, *Introduction to Contemporary Epistemology*, Burkinghamshire 1991.
- Dewey, John, *Human Nature and Conduct*, New York 1930.
- , *The Essential Dewey*, vol.1, ed. Larry A. Hickman, Thomas M. Alexander, IN 1998.
- Erdem, Hüsameddin, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya 1999.
- , *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya 2009.
- , *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Konya 2000.
- Erdem, Ömer Faruk, *Klasik ve Modern Vahiy Anlayışı*, Konya 2010.
- Ewing, A. C., *The Fundamental Questions of Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, London 1951.
- Gündoğan, Ali Osman, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 2010.
- Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, İstanbul 1986.
- James, William, *Selected Papers on Philosophy*, Toronto 1947.
- , "The Moral Philosopher and the Moral Life" *The Will to Believe and Other Essays in Populer Philosophy*, New York 1897.
- , *Pragmatism*, ed. Bruce Kuklick, Indianapolis 1941.
- , *The Meaning of Truth*, New York 1996.
- Kirkham, Richard L. *Theories of Truth*, Cambridge 1992.
- Kunne, Wolfgang, *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford 2003.
- Lapoujade, David, *William James, Emprisme et Pragmatisme*, Paris 2007.
- Mead, George Herbert, *Selected Writings: George Herbert Mead*, Ed. Andrew J. Reck 1981.
- Misac, C.J., *Verificationism; Its History and Prospects*, New York 1995.
- Mulder, Dwayne H., Trout. J. D., Moser, Paul K., *The Theory of Knowledge: A Thematic Introduction*, Oxford University Press, New York 1998.
- Özlem, Doğan, *Günümüz Felsefe Disiplinleri*, İstanbul 1997.
- Pears, David, *Bilgi Nedir*, çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara 2004.
- Randall, John Herman - Buchler, Justus, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Arslan, İzmir 1982.
- Reid, Louis Arnaud, "Correspondence and Coherence", *The Philosophical Review*, Vol. 31, No. 1 (Jan., 1922), ss. 18-40.
- Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Cornwell 2000.
- Ryan, James H., *An Introduction to Philosophy*, The Macmillan Company, New York 1924.
- Schuon, Frithjof, *Varlık, Bilgi ve Din*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul 1997.
- Suckiel, Ellen Kappy, *The Pragmatic Philosophy of William James*, Notre Dame, IN, 1984E.
- , *William James'in Pragmatik Felsefesi*, çev. Celal Türer, İstanbul 2003.
- , *Heaven's Champion, William James's Philosophy of Religion*, Indiana 1996.
- Topçu, Nurettin, "Hakikat Düşmanı Üç Felsefe", *Yarınki Türkiye*, İstanbul 1999.
- Tunalı, İsmail, *Felsefeye Giriş*, İstanbul 2009.
- Türer, Celal, "Pragmatizmin Doğruluk Evi", *Bilimname*, XVII, Kayseri 2009/2, ss-165-185.
- , *William James'in Ahlak Anlayışı*, Ankara 2005.
- Uzun, Erkan, Uzun, Serkan, *Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2002.
- Ülken, H.Ziya, *Yirminci Asır Filozofları*, İstanbul 1936.

Williams, John R., *Martin Heidegger's Philosophy of Religion*, Ontario 1979.

Woozley, A. D., *Theory of Knowledge: An Introduction*, Hutchinson's University Library, London 1949.